

Jiří Haller – osobnost české lingvistiky

V tomto roce česká lingvistika oslavila dvojí jubileum Jiřího Hallera – 110. výročí jeho narození a 35. výročí jeho úmrtí. Jde sice o čísla kulatá, nabízí se však otázka, je-li skutečně co slavit. Jiří Haller je totiž dodnes chápán jako onen zatvrzelý a neopravitelný purista, brusič-pseudovědec a neúnavný hledač a vymítač všech možných germanismů.

Takovou charakteristiku si Haller „vysloužil“ v době sporů o básnický jazyk (tj. na začátku 30. let, a tedy i na samém začátku své odborné kariéry), z nichž vyvstal dnes legendární sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura*. Náš článek si klade za cíl nastínit, nakolik je tato charakteristika – nesoucí se s Hallerovým jménem již více než 70 let – oprávněná a nakolik naopak vychází z ne zcela objektivních soudů a hodnocení, jichž se dopouštěli účastníci polemik ve snaze obhájit svůj odlišný názor na věc.

Život

O Jiřím Hallerovi se zájemci doposud mohli dozvědět pouze z několika málo kratších článků.¹ Vzhledem k tomu považujeme za vhodné otisknout krátké kurikulum, které by případným nepoučeným čtenářům pomohlo zařadit si Jiřího Hallera alespoň částečně do širšího společenského kontextu.

J. H. se narodil 1. ledna 1896 v Keblicích na Litoměřicku. Mládí prožil ve skrovných poměrech jako jedno z osmi dětí venkovského řídicího učitele. V letech 1906–1914 navštěvoval vyšší gymnázium v Roudnici, maturoval s vyznamenáním 13. 7. 1914. V letech 1914–1916 studoval na pražské filozofické fakultě obory čeština a francouzština. Z důvodů vojenské služby mu nebylo umožněno absolvovat předepsaný počet semestrů, což alespoň částečně nahradil po válce, kdy absolvoval ještě dva semestry v letech 1918 a 1919. Mezi jeho učitele patřili mimo jiné E. Smetánka, J. Zubatý, F. Pastrnek, O. Hujer, F. X. Šalda, A. Novák, V. Tille, J. Jakubec, J. Máchal, J. Vlček, P. M. Haškovec a M. Křepinský.

Roku 1921 byl uznán způsobilým vyučovat češtinu a francouzštinu na středních školách s československým vyučovacím jazykem. Poté působil na středních školách v Nymburce, Levicích, Ústí nad Labem a v Praze. Od září roku 1929 byl zaměstnán také v kanceláři Slovníku jazyka českého. V roce 1931 se stal odpovědným redaktorem *Naší řeči* a od akademického roku 1931/1932 působil na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy jako lektor českého jazyka pro nebohemisty. V roce 1938 spolu s V. Šmilauerem založil Kruh přátel českého jazyka.

¹ Vycházet zde budeme hlavně ze studie M. S e d l á č k a *Devadesát let od narození Jiřího Hallera* (NŘ 69, 1986, s. 99–105).

Po válce se opět ujal lektorského postu na filozofické fakultě a zastával ho až do akademického roku 1949/1950, kdy mu nebyla z příkazu tehdejšího děkana B. Havránka prodloužena smlouva a byl předčasně penzionován. V roce 1948 byl též zbaven pozice odpovědného redaktora časopisu *Naše řeč*.

Zemřel v Praze 21. 1. 1971.

Hallerovo dílo

Dílo Jiřího Hallera je velmi obsáhlé. Jeho odbornou činnost bychom zhruba mohli rozdělit do několika obecných kategorií:² 1. práce teoretické; 2. práce gramatické; 3. jazykové kritiky; 4. práce stylistické; 5. práce lexikografické; 6. práce didaktické.

Vzhledem k vymezenému cíli článku se omezíme na stránky nejzásadnější vzhledem k Hallerovu postavení v rámci české lingvistiky – na jeho práce teoretické a s tím spojené jazykové kritiky.³ Nejprve však uvedeme kratší přehled jeho odborné činnosti:

Ještě předtím, než se stal odpovědným redaktorem *Naší řeči*, publikoval Haller několik prací. Jednak šlo o práce dialektologické, které vyústily v publikaci *Popis a rozbor lidové mluvy v pěti podřipských obcích* (jednalo se o Hallerovu disertaci),⁴ která bývá označována jako jedna z prvních dialektologických prací moderního typu, jednak o analyticky precizní a dodnes citovanou studii *Řeč přímá, nepřímá a polopřímá* (1929), v níž do české lingvistiky uvedl pojem polopřímé řeči. Ve výročních zprávách gymnázia v Ústí nad Labem se v letech 1930 a 1931 uvedl i na poli teorie jazykové kultury, když otiskl studie *Problém jazykové správnosti I a II*.

Bezesporu nejdiskutovanějšími texty z počátečního Hallerova období se však staly jazykové kritiky publikované v *Naší řeči*, z nichž vynikly články o Nezvalově *Kronice z konce tisíciletí* (1930) a Fischerově *Duši a slovu* (1931). Právě ty rozpoutaly rozsáhlou polemiku na stránkách českých periodik, do níž se zapojili významní čeští literáti – krom samotných „postižených“ například i I. Olbracht, P. Eisner, J. Weil, S. K. Neumann, F. X. Šalda, A. Novák a další.

Ve třicátých a čtyřicátých letech publikuje Haller několik studií o gramatických jevech – např. *O vokalizaci předložek v nové češtině* (1934), *Koncovky -i, -é, -ové v nominativu plurálu* (1943), *O předložce pro* (1946) či *O českém záporu* (1948). Zároveň zmírňuje svou činnost karatelskou

² K těmto kategoriím je třeba dodat, že se Hallerova odborná činnost nevztahovala pouze na vlastní texty. V průběhu života působil např. jako jazykový poradce několika institucí – mimo jiné Elektrotechnického svazu československého a Reklamního klubu –, podílel se rovněž na jazykové úpravě některých československých zákonů. V rámci Kruhu přátel českého jazyka provozoval jazykovou poradnu.

³ Bylo by však zajímavé podrobit důkladnější analýze i další složky Hallerova díla. Například rozbor jeho didaktických prací by byl přínosem pro bádání v zanedbané oblasti české lingvistiky – historické didaktice. Hallerovy gramatické práce ukazují zase jeho schopnost jazykové analýzy a (v pravém slova smyslu) vědecké lingvistické činnosti – studie bývají založeny na živém úzu a prakticky se v nich setkáváme s přívlastky „správný – nesprávný“.

⁴ Z celé disertace vyšel pouze díl první – *Hláskosloví, kmenosloví a tvarosloví*; druhý díl, cenný zejména pro zachycení nářeční syntaxe, zůstal bohužel nepublikován.

a začíná se věnovat spíše činnosti „pozitivní“ – vrcholem tohoto úsilí je dvoudílná *Slohová čítanka*. Z dalších prací zmiňme např. studii *O slohu Karla Čapka*, publikovanou v Přítomnosti v roce 1937, nebo článek *O Jungmannově překladu Ataly* (Sborník prací věnovaný památce profesora P. M. Haškove, 1936).

Jako zásadní se nám v rámci Hallerova díla jeví studie *Spisovný jazyk český*,⁵ ve které podává obraz toho, co bylo vykonáno v oboru jazykové kultury od národního obrození až po 30. léta 20. století. V roce 1940 vyšel Hallerovi první díl⁶ *Rukověti spisovné češtiny*.⁷

Po roce 1948 Haller publikoval kromě zmíněných učebnic také příručky vysloveně praktického rázu – *Jak se dělí slova*, *Kapesní slovník cizích slov* a *Přehled českého tvarosloví*. V pravém slova smyslu odborná publikační činnost mu však byla téměř zapovězena. Na sklonku svého života spolu s kolektivem autorů připravoval v kontextu české lexikografie jedinečný *Český slovník věcný a synonymický*, z něž však vyšly pouze první tři svazky a rejstřík.⁸

Práce teoretické

Jak bylo řečeno výše, byly to právě články o Nezvalově *Kronice z konce tisíciletí* a Fischerově *Duši a slovu*, které rozpoutaly rozsáhlou diskusi, jež pak vyústila ve sborník *Spisovná čeština a jazyková kultura*.

Doposud se na tento spor hledělo převážně z pohledu, který prezentovali členové Pražského lingvistického kroužku. Zde se pokusíme podívat na věc z odlišného úhlu, který snad povede k reálnějšímu obrazu Hallerova odborného působení:

Základ celého sporu tkví v chápání „básnického jazyka“ – na jedné straně stálo pojetí avantgardistické, vycházející již z teorií ruského formalismu, spojených zejména s konceptem „ozvláštnění“.⁹ Druhá strana zastávala stanovisko teoreticky nepřiliš vyhraněné, které bychom mohli nejspíše nazvat „tradičním“ a jehož prapůvod bychom mohli hledat již v konceptech utvořených v národním obrození. Spisovatel je v tomto pojetí chápán především jako pečovatel o národní hodnoty, které jsou ukryty právě v (spisovném) jazyce.¹⁰

⁵ Sedláček ji trefně označuje jako „pandán k Havránkovu *Vývoji jazyka českého*“. Studie vyšla ve sborníku *Slovanské spisovné jazyky v době přítomné*, uspořádaném Milošem Weingartem v roce 1937.

⁶ Díl druhý byl vysázen po válce, ale celá sazba byla na přímý rozkaz Františka Trávníčka rozmetána.

⁷ Tuto práci dle našeho názoru výstižně hodnotí ve své hallerovské studii Miloslav Sedláček: „Pokud bychom ji považovali za jakýsi brus, pak to byl nejlepší brus, jaký kdy u nás vyšel. Je to typ příručky, které jsou oblíbeny v mnoha zemích. Procházíme-li Rukověť pozorně, zjišťujeme, že jen zřídka je v ní užito charakteristiky ‚nesprávné‘, a to ještě leckdy v případech, které ani dnes nejsou přijímány bez výhrad. Spatřujeme v tom doklad autorova odborného vyzrání a je třeba litovat, že bez jeho viny nemohla vyjít i zbývající část knihy.“

⁸ Bylo by navýsost zajímavé podrobit tento slovník nové analýze, zvláště z hlediska rozvíjející se kognitivní lingvistiky.

⁹ V českém kontextu bývá používán spíše pojem „deformace“.

¹⁰ Je v této souvislosti důležité si uvědomit, že právě takové chápání spisovného/básnického jazyka bylo zcela nutnou podmínkou například pro vznik „teorie dobrého autora“.

Je zřejmé, že tato dvě pojetí básnického jazyka jsou antagonistická. Zároveň však můžeme říci, že obě jsou ve své podstatě „nelingvistická“:¹¹ První vychází z ryze avantgardní estetiky, která je svou podstatou dogmatická, druhé naopak z romantického ideálu národa a národních hodnot.

Nad rovinou koncepčního sporu však po celou dobu stála ještě rovina další, ryze osobní, která pravděpodobně byla jednou z příčin oné „zničující kritičnosti“¹² výpadů členů Pražského lingvistického kroužku proti osobě J. Hallera. Z čeho tyto osobní averze plynuly, není zpětně dost dobře zjistitelné. Z pozůstalosti V. Šmilauera¹³ vyplývá, že jejich původcem byla zejména osobnost B. Havránka, zaujatá do značné míry svým mocenským vzestupem, a snad i R. Jakobson.¹⁴ Nemáme však bohužel průkazný materiál, o který bychom se v tomto problému mohli s jistotou opřít. Lze proto předpokládat, že zde mohly svou roli hrát i faktory další.¹⁵

Ústředním bodem kritiky působení J. Hallera v pozici odpovědného redaktora NŘ bylo přesvědčení členů Pražského lingvistického kroužku, že se Haller při výkonu své funkce odchytil od cesty, již nastolili J. Zubatý a V. Ertl, tedy cesty v zásadě nepuristické, synchronně pojaté¹⁶ jazykové kultury, a navrátil se k tradici zastaralého purismu 70.–90. let 19. století.¹⁷ Domníváme se, že takové hodnocení

¹¹ Formalistické pojetí básnického jazyka ostře kritizuje M. B a c h t i n v knize *Formální metoda v literární vědě* (Praha 1980). Mimo jiné zde píše: „... mlhavá koncepce (básnického jazyka u formalistů) byla do značné míry ovlivněna naivní futuristickou představou o zvláštním jazyce poezie, o možnosti bezprostřední shody básnických a jazykových příznaků. V důsledku toho byla teorie básnického jazyka formalistů jenom nekritickým přenesením úzce směřově, futuristicky chápané básnické struktury na jazyk a jeho formy.“

¹² Zmiňuje ji například J. V a c h e k ve svých *Prolegomenech*.

¹³ Byl v ní nalezen mimo jiné nedokončený nekrolog na Bohuslava Havránka, nazvaný *I velké stromy vrhají velké stíny*. Tento nekrolog je cenný právě tím, že se v něm V. Šmilauer explicitně vyjadřuje o svém vztahu k B. Havránkovi. Je zřejmé, že osobní averze byly z Havránkovy strany opravdu vyhocené.

¹⁴ V této souvislosti píše v článku *V. Šmilauer a J. Haller v protivenstvích doby* (Čeština doma a ve světě, 8, 2000, s. 254–262) I. L u t t e r e r: „Kolega prof. Milan Jelínek řekl, že Jakobson vnesl do kritiky Hallerova brusičství evropský rozhled. Ano, ale vnesl do ní také asijskou zálužnost a bolševickou sveřepost. Tyto vlastnosti si Jakobson s sebou přinesl z Ruska, když byl roku 1921 jmenován diplomatickým představitelem sovětské mise v Praze (poznámejme, že ve stejném roce mu v Moskvě vyšla studie *Vliv revoluce na ruský jazyk*). Nic na této skutečnosti nemění, že později u nás získal státní občanství ČSR a že až do své smrti v USA roku 1982 měl s komunismem málo společného.“

¹⁵ Rolí zcela nepochybně muselo hrát i to, že Haller kritizoval právě V. Nezvala, blízkého přítele řady členů PLKu.

¹⁶ Domníváme se zde, že ona „nepurističnost“ v díle Zubatého či Ertla nebyla až tak zásadní, jak se obvykle tvrdí. U Zubatého šlo spíše o odpor k jakýmkoli zákazům a o činnost spíše bránící jednotlivé jevy před odsudky než útočící, i u něj však nalezneme články kritizující přejímání germanismů atp.; Ertlovy jazykové kritiky nevykazují o nic menší „puristické“ tendence než Hallerovy. Tradiční je sice obhajoba, že je Ertl často psal pod pseudonymy, domníváme se však, že to samo o sobě nemůže být omluvou či ospravedlněním, alespoň pokud bychom toto tvrzení využili při srovnání Ertlova postoje s Hallerovým. Ptal se totiž někdy někdo, psal-li Haller jazykové kritiky dobrovolně a rád, anebo také „musil“ a „nerad“, což Ertl neopomínal zdůrazňovat svými pseudonymy?

¹⁷ Tento názor ve svých pracích zastává i významný badatel v oblasti českého purismu Milan Jelínek.

neodpovídá reálnému stavu. Haller se totiž až přehnaně držel toho, co NŘ do té doby vykonala a jak se profilovala,¹⁸ což sám ve svých pracích vždy zdůrazňoval.

Co Hallerovi vyčítat zajisté lze, byla „sebevědomost diktátora“,¹⁹ se kterou kodifikaci hlásal a zároveň chránil. Z tohoto pohledu se nelze vůbec divit, že se stal trnem v oku výlučně synchronně založeným strukturalistům a avantgardně smýšlejícím spisovatelům. Hallerova bohorovnost naznačuje, že pozici odpovědného redaktora zpočátku bral nejen jako svěřený úkol, ale vlastně i jako poslání ne nepodobné činnosti takřka misionářské. Zdůrazňujeme zde slovo „zpočátku“ – s mladickou nerozvážností (Hallerovi bylo v době nástupu do Naší řeči teprve 35 let!) ostatně spojuje první roky jeho činnosti i M. Sedláček, který zároveň upozorňuje, že se Hallerova karatelská činnost postupem času výrazně zmírnila.

I když se Haller začal věnovat spíše „pozitivní kritice“,²⁰ jeho cejch mu zůstal. Názorným příkladem může být spor, který vyvstal po otisknutí Hallerovy práce *O Jungmannově překladu Ataly* (1936). Ve Slově a slovesnosti na tento článek totiž krátkou notickou se zesměšňujícím titulkem *Fakta mluví* zareagoval B. Havránek a celý článek paušálně odsoudil. Že je však Havránkova kritika argumentačně nepodložená a tkví z velké míry spíš v osobních nevráživostech, přesvědčivě (a havránkovsky řečeno „zdrucujícím způsobem“) dokázal v reakci v Naší řeči sám Haller.

Kromě přílišného zdůrazňování kodifikace, kterého si Hallerovi kritici všímali asi nejvíce, je však třeba – pokud nás zajímá Hallerovo působení komplexně – podívat se i na stránky další. Když totiž odečteme výtky pravopisné, morfologické a lexikální (posledně jmenované byly – většinou oprávněně – jádrem všech sporů), nejví se nám jazykové kritiky až tak zavržením hodné. Například v kritice Nezvalovy *Kroniky* nalezneme momenty, které nejsou nezajímavé – Haller kritizuje Nezvala z hlediska syntaktického a na pečlivě sesbíraném materiálu dokládá Nezvalovu neschopnost jiné slohové výstavby než mechanickým seskupováním metaforických obrazů.²¹

¹⁸ Údajně výslovně slíbil „zachování ducha NŘ“ umírajícímu Zubatému. Svou funkci tedy bral zpočátku hlavně jako poslání pokračovat v nastolené tradici.

¹⁹ Jak jeho činnost nazývá Mathesius v článku *Problémy české kultury jazykové* ve výboru *Čeština a obecný jazykozpyt* (Praha 1947).

²⁰ Bylo to způsobeno vlivem vycházejícího *Příručního slovníku jazyka českého*, svůj podíl na tom zřejmě měl i V. Šmilauer, který do redakce NŘ přišel v druhé polovině 30. let.

²¹ M u k a ř o v s k ý v studii *Jazyk spisovný a jazyk básnický* Nezvala omlouvá prostřednictvím funkčního kritéria – říká, že se jedná o záměrný způsob kompoziční výstavby. To zpochybňuje ve své recenzi sborníku *Spisovná čeština a jazyková kultura* A. N o v á k (Lumír, roč. 59), když píše: „Se svými příklady básnických deformací neměl Jan Mukařovský tentokráté právě štěstí. Nehledíc k instruktivním dokladům z Březiny a Seiferta, dal se osobní sympatií k Nezvalovi a silnější ještě antipatií k jeho nepřiznivému jazykovému kritikovi Hallerovi Mukařovský svěsti k tomu, že básnickou záměrností i z ní vyvěrající deformace dovozuje hlavně na díle nikoli záměrném, nýbrž improvizovaném, v němž se básník skoro trpně poddává své neukázněné slovní i obrazové vynalézavosti.“ Tento názorový rozpor dvou významných literárních vědců je jedním z prvních případů, kdy se ukázala jistá omezenost funkčního přístupu – nelze totiž dost dobře určit, zda se skutečně jednalo o „záměrnost“, nebo pouze o „ledabylost“.

Je z dnešního pohledu velice zajímavé a v zásadě překvapující, že tuto Hallerovu kritiku ve svém posudku²² ohodnotil M. Weingart (v roce 1931!) jako „referát velmi pronikavý a mužný, jeden z nejkrásnějších, jež NŘ vůbec kdy přinesla“.

Jazykové kritiky však v kontextu Hallerova díla zaujímají postavení spíše okrajové. Pro pochopení veškeré jazykově kultivační činnosti tohoto jazykovědce jsou zcela základním bodem práce *Problém jazykové správnosti I a II*. Jde o teoretické studie, které stanovují exaktní zásady a metody určování jazykové správnosti.²³ Cílem vymezení těchto zásad má být zamezení libovůle jazykovědců při posuzování jazykových jevů.

V první studii Haller vyjmenovává možná kritéria či principy, k nimž lze při posuzování jazykové správnosti přihlížet. Jsou jimi především starý jazyk, lidový jazyk a kritérium dobrého autora. Ani jednomu z těchto kritérií nepřičítá Haller absolutní platnost. O jazyku starém říká, že „to, co by bylo bývalo chybou v 16. století anebo ještě dříve, nemusí být chybou už dnes, neboť všechno to, čemu se říká změny řeči, není vlastně nic jiného než pozvolné rozšiřování a zobecňování chyb“. Důležitá je zde kontinuita úzu, která podle Hallera určitým způsobem zaručuje „oprávněnost“ výrazu.

Lidový jazyk²⁴ je podle Hallera příliš primitivní, toporný a hrubý na to, aby mohl být vzorem jazyku spisovnému – mluví zde o jeho odlišné funkci. Vzhledem k tomu, že však lidový jazyk na jazyk spisovný působí (Haller to dokládá ústupky v rovinách hláskosloví a tvarosloví), musí být mezi kritérii jazykové správnosti zahrnut. Sám o sobě ovšem pro Hallera v žádném případě dostačující není.

Poměrně zajímavé je Hallerovo stanovisko k hledisku dobrého autora.²⁵ Tato teorie obsahuje jeden podstatný problém, který byl dosud – i díky adoraci teorie ze strany členů PLKu – opomíjen. Jde o to, že její základ je ze své podstaty tautologický – kritériem označení autora za dobrého je totiž jeho jazyková správnost (respektive co nejmenší nesprávnost). V zásadě je tak nejprve určeno, co je správné,

²² Jedná se o posudek pro konkurz na místo lektora FF UK uložený v archivu UK.

²³ Tyto zásady jsou zároveň reflexí praxe Naší řeči od jejího vzniku.

²⁴ Není zcela jasné, co vlastně pro Hallera pojem „lidový jazyk“ představuje. Z jeho tvrzení (jak v této, tak i v jiných pracích) lze vyčíst, že to, o čem v souvislosti s tímto pojmem uvažuje, je zejména „báze společná všem nářečím“. Někdy však pod pojem lidový jazyk spadají i jednotlivá nářečí. Je však důležité, že s nimi v rámci soudů o jazykové správnosti vůbec neoperuje, naopak považuje za nebezpečí, proniknou-li do spisovného jazyka provincialismy.

²⁵ Dobrého autora definuje Ertl několikerým způsobem. Je to podle něj spisovatel, jehož jazyk je tak čistý a správný, že může být vzorem a pramenem poučení všech. Je to autor literárně živý, v jehož spisech až na výjimky nenarážíme na nesprávnosti (vymezuje se tedy negativně). Vzhledem k tomu, že přece jen i u dobrých autorů najdeme nesprávnosti, ustavuje Ertl pojem „absolutně dobrý autor“, což je jakýsi konstrukt, jenž stojí nade všemi autory doby. Z jeho jazyka se poté vyvozují pravidla a normy spisovného jazyka. Jde tak o věc blízkou statistice. Ertl pak sumarizuje a říká, že 1. kvalifikace autora za dobrého je relativní; 2. základ mluvnické teorie a slovníku je objektivní; 3. měřítko jazykové správnosti není mimo jazyk, ale v něm.

a tím později dokládáno, že to správně opravdu je. Tato teorie – byť v české jazykovědě pokroková – je tedy deskriptivní jenom z jedné své strany, ze strany druhé však stojí v podstatě na základech brusičských. S tím souvisí i to, že je založena vlastně na výše zmíněném „tradičním“ pojetí spisovného jazyka.

Hallerovo stanovisko k této teorii je spíše skeptické. Jednak říká, že dosud neexistují dostatečné technické prostředky, aby bylo této teorie možno plně využít, jednak zpochybňuje, že se hledisko dobrého autora osvědčuje v praxi. Na důkaz toho uvádí, že Ertl sám ve svých kritikách často odsuzuje mnohé výrazy, které jím označení dobří autoři zcela běžně užívají (např. *docíliti*, *nadejítí*, *doznati*, adjektiva s předponou *bez-* podle německého vzoru *-los* atp.), a proto dochází k závěru, že ani teorii dobrého autora nemůžeme považovat za kritérium absolutní. Explicitně zde říká, že „kdyby se přijala idea dobrého autora, muselo by se posuzování jazykové správnosti postavit na zcela nový základ, což by bylo nemožné“.²⁶

Kromě základních tří kritérií Haller krátce mluví i o kritériích dalších, jde však vesměs o kritéria, která chápe jako pomocná (kritérium srozumitelnosti, určitosti a přesnosti; kritérium nutnosti výrazu) či nepoužitelná (estetické, logické, kritérium jazykového citu).

Vzhledem k tomu, že při analýze všech možných kritérií nenachází Haller ani jedno, které by bylo absolutně objektivní,²⁷ považuje za možné řešení „kombinační metodu“, tedy metodu, kdy se aplikuje jejich kombinace.²⁸

Za absolutně nezpochybnitelné považuje výrazy, které jsou doloženy ve všech třech základních složkách (jazyku starém, lidovém a u dobrých autorů) a tvoří tak „jádro jazyka“. Nejbližší tomuto jádru je podle něj kombinace jazyka starého a jazyka dobrých autorů.²⁹ Jako spolehlivou chápe kombinaci starého jazyka a jazyka lidového, zároveň říká, že zahrnuje velmi málo výrazů. Zajímavá je podle Hallera kombinace jazyka lidového a jazyka dobrých autorů. Ta je totiž materiálově bohatá, a tak je zde podle Hallera důležité uplatnit kritéria, je-li výraz srozumitelný a obohacuje-li jazyk.

Na závěr studie uvádí Haller dvě takřka programové teze. Zaprvé říká: „Umělci nemají poslouchat zákony vymyšlené filology, ale zákony vlastního jazyka“. Zadruhé pak tvrdí, že je nutné dívat se stejně na dvě strany – na kořeny jazyka i na jeho dnešní potřeby. Správnost jazyka je podle Hallera „rovnováha těchto dvou věcí“.³⁰

²⁶ To je obdoba Hallerova kréda „nikoli revoluce, nýbrž evoluce“ (i když vlastně evoluce kontrolovaná).

²⁷ Což je u tzv. „zastánce historické čistoty jazyka“ velmi zvláštní...

²⁸ Sedláček tuto metodu chápe jako Hallerův zamýšlený přínos teorii jazykové kultury.

²⁹ Je zajímavé (a z tradičního pohledu na Hallerovu osobu paradoxní), že se u této kombinace obává možného nebezpečí zbytečného archaizování a říká, že „je třeba omezit tuto kombinaci tak, aby zahrnovala toliko ty výrazy, které jsou v jazyce živé“. V té souvislosti kritizuje starší jazykové teorie, které podle něj chybovaly v tom, že hleděly jenom k stáří výrazu, nikoli k jeho životnosti, a dodává, že „neživý archaismus je v jazyce stejnou chybou jako kterýkoli nesprávný nebo zbytečný novotvar“.

³⁰ Tím Haller zřetelně předjímá Mathesiovu ideu „pružné stability“.

Z tohoto stručného shrnutí je vidět, že Hallerův pohled na jazyk nelze srovnávat s pohledem puristů 70.–90. let 19. století. Jde totiž o pohled, který je o r i e n t o - v a n ý n a ž i v ý j a z y k. Ve své podstatě sice vyrůstá z ideologie purismu či brusičství, ale zároveň tuto ideologii podkládá metodami v zásadě vědeckými, metodami, kterými se řídila Naše řeč prakticky od svých počátků. Z dnešního hlediska jde sice o metody zastaralé, ve své době³¹ však sehrály důležitou roli – poprvé totiž českou jazykovou kulturu postavily na exaktní základy – a lze je tak svým způsobem chápat jako v r c h o l č e s k é h o b r u s i č s t v í.

Z á v ě r

Tímto článkem jsme se pokusili nastínit odborné působení Jiřího Hallera na poli jazykové kultury. Je smutné, že se tomuto jazykovědci dostalo tak příkrého a nepřilíš objektivního odmítnutí, zvláště proto, že to bylo způsobeno do značné míry spíše osobními antipatiemi než odlišností vědeckých názorů.

Domníváme se, že Hallerova teoretická i praktická činnost byla vědomým a někdy snad až příliš důsledným pokračováním jazykovědné tradice, kterou nastolila Naše řeč. Nelze proto podle nás souhlasit s tím, že by Hallerova éra byla návratem k purismu poslední třetiny devatenáctého století, naopak se domníváme, že Jiří Haller prezentoval svým způsobem vrchol českého brusičství, což prokázal mimo jiné i postupným odklonem od radikálnějších stanovisek až k tolerantnějšímu chápání jazykové správnosti v pozdějších fázích své tvorby. Je zřejmé, že jednoznačnost, se kterou bývá Hallerovo dílo hodnoceno, není namístě a že je důležité podrobit je novému rozboru. K tomu by snad mohl dopomoci i připravovaný výbor z jeho prací.³²

V úvodu článku jsme si položili v souvislosti s výročním narozením a úmrtím otázku, zda je skutečně co slavit. Odpovídat na ni nebudeme. Je však podle našeho soudu důležité si jednu z významných osobností české jazykovědy, jakou Jiří Haller bezpochyby byl, čas od času připomenout. A kdy už jindy než právě při jeho výročí?

³¹ Uvědomme si, že funkčně-strukturní chápání jazykové kultury v té době (20. léta a samý počátek let 30.) ještě v podstatě neexistovalo, resp. nebylo etablované, a naopak hrozil spíše návrat k nekontrolovanému purismu poslední třetiny 19. století.

³² Měl by obsahovat zejména práce teoretické a gramatické, ale i některé jazykové rozborů.